

yası müşaviri oldu. 1930'da İktisat Vekâleti'ne geçip sırasıyla İskenderiye, Roma ve Londra büyükelçiliklerinde ticarî müşavir sıfatıyla çalıştı. 1943'te Ankara'ya dönerek Vekâlet Tedkik Heyeti üyeliğinde bulundu. 1952'de yaş haddinden emekliye ayrıldı. Bu arada 1943-1945 yılları arasında Ankara Radyosu müdürlüğünü vekâleten yürüttü. 1952-1962 yıllarında bu kurumda sanat müşaviri ve Türk müzikisi üslûp hocası oldu. Aynı zamanda dönemin önemli bir icra topluluğu olan Küçük Koro'yu kurdu. 19 Temmuz 1966'da Ankara'da vefat etti ve Cebeci Asrı Mezarlığı'nda defnedildi. Ölümünden sonra Beylerbeyi'nde (Küplüce) bir sokağa adı verildi.

Türk müzikisinde klasik üslûbun son bestekârları arasında sayılan Suphi Ziya Bey aynı zamanda iyi bir kemençe icracısı olarak tanınmıştır. Müsiki öğrenimine Vasîlakî'den aldığı kemençe dersleriyle başlamış, dört yıl sonra onun ölümü üzerine çalışmalarını Tanbûrî Cemil Bey'le devam ettirmiştir. Düzenli bir müsiki öğrenimi görmemesine rağmen babasının müsiki çevresinde dönemin önemli üstatlarından faydalanma imkânı bulmuştur. Hacı Kirâmî Efendi ve Leon Hancıyan'dan teganni ve usul, Rauf Yektâ Bey ve Ali Rifat Çağatay'dan nazariyat dersleri almış; Üdi Nevres Bey, Kaşyarık Hüsameddin Bey, Üsküdarlı Ziyâ Bey, Lavtacı Andon ve Kemânî Kırkor'dan istifade etmiştir.

Nota bilmediğinden besteleri yakın arkadaşları tarafından notaya alınmıştır. Bunlardan biri de Nevzat Atlığ'dır. Bestekârlığa kırk yaşından sonra başlayan Özbekkan'ın ilk bestesi, "Ben bilmez idim gizli ayan hep sen imişsin" mısraıyla başlayan hüzzam ilâhisidir. Bir yıl sonra bestelediği, "Neden hiç durmadan sevmiş bu gönlüm, durmadan yanmış" mısraıyla başlayan uşşak şarkısıyla şöhret bulmuştur. Hamâmîzâde İsmâil Dede Efendi ile Hacı Ârif Bey'den çok etkilendiğini, en çok Kadîzâde Mustafa Çavuş'u sevdiğini söyleyen Özbekkan'ın basmakalıp nağmelerden uzak, duygu zenginliği ve ifade gücünün dikkat çektiği eserlerinde zarif geçkilerin süslediği melodik yapıyla ortaya konan bir sanat anlayışı kendini gösterir. Müsikide çok defa ön plana çıkan hüznün eserlerinde âdeta bir sis perdesinde yok olur. Genellikle lirizmin hâkim olduğu besteleri melodi-şii uyumunun en çarpıcı örnekleridir. Bazısının güftelerini kendisinin yaz-

Suphi
Ziya
Özbekkan

dığı, "Dün gece ye's ile kendimden geçtim" mısraıyla başlayan hicaz divanı, "Feryâd ediyor bir gül için bülbül-i şeydâ" mısraıyla başlayan hüseyinî, "Titrer yüreğim her ne zaman yâdına gelsen" mısraıyla başlayan muhayyer, "Semt-i dildâra bu demler güzerin var mı sabâ" mısraıyla başlayan sabâ şarkısı onun en güzel eserlerinden birkaçıdır. Çok sevdiği şairler arasında yer alan Ahmed Hâşim'in, "Bir gamlı hazânın seherinde / İsrâra ne hâcet yine bülbül" mısralarıyla başlayan şiirine yaptığı kürdüli-hicazkâr şarkısı aynı zamanda şairinin zevk ve titizliğine yakışan bir örnektir. Yılmaz Öztuna beste, ağır ve yürük semâi, şarkı, türkü, koşma, köçekçe ve ilâhi formlarında bestelediği altmış iki eserin listesini vermektedir (BTMA, II, 179-180). Batı edebiyatına ve özellikle Fransız edebiyatına vukufuyla tanınan Özbekkan, Fransızca şiirler yazmışsa da bunları amatörce bir deneme olarak kabul etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 265-266; Bakî Süha Ediboğlu, *Ünlü Türk Bestekârları*, İstanbul 1962, s. 243-253; Rahmi Kalaycıoğlu, *Türk Musikisi Bestekârları Külliyyâtı Sayı 20: Suphi Ziya Özbekkan*, İstanbul 1962; M. Sadık Yiğitbaş, *Dil Din ve Musikî*, İstanbul 1968, s. 123; Mustafa Rona, *20. Yüzyıl Türk Musikisi*, İstanbul 1970, s. 308-312; Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, II, 206-208; İsmail Baha Sürelsan, "Suphi Ziya Özbekkan", *MM*, sy. 22 (1966), s. 132-135; a.m.f., "Suphi Ziya Özbekkan'a Dair", *Musiki ve Nota*, sy. 9, İstanbul 1970, s. 4-5; Öztuna, *BTMA*, II, 178-180; Mehmet Güntekin, "Özbekkan, Subhi Ziya", *DBİst.A*, VI, 199.

NURİ ÖZCAN

ÖZBEKLER

**Cengiz Han'ın soyundan olup
Hârizm ve Mâverâünnehir'de
hüküm süren
bir İslâm hânedanı
(1500-1599)
(bk. ŞEYBÂNİLER).**

ÖZBEKLER

**Orta Asya'da yaşayan
bir Türk topluluğu.**

Bugün büyük bir kısmı Özbekistan'da bulunan Özbekler'in menşei Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuci'nin dönemine kadar iner. Cuci'nin ulusu bozkır halkı diye isimlendirilebilecek göçer Türk boylarından oluşmaktaydı. Bunların içinde yer alan ve sayıları fazla olmayan Moğollar da Türk dilini benimseyerek bu boyların arasında eridi. Bozkırda genellikle tanınmış bir idarecinin veya kumandanın başında bulunduğu grubun zamanla onun adını taşıması geleneği uyarınca Cuci'nin haleflerinden Özbek Han'ın liderleri olarak kabul eden Cuci ulusunun dört şubesi onun ismini kendilerini tanımlamak üzere kullanmaya başlamış, böylece Özbekler denen topluluk ortaya çıkmıştır. Özbek ulusunun bağımsız bir il haline gelişi, İbrahim Ayba'nın torunu ve Tuğlu Şeyh'in (Devlet Şeyh) oğlu Ebülhayr Han zamanında (1428-1468) gerçekleşmiştir.

831'de (1428) Ebülhayr Han, Batı Sibirya'da Tura Irmağının kıyısında Özbek ulusunun hanı olarak ilân edildi. 851 (1447) yılına kadar geçen süre içinde Seyhun hatındaki Sıgnak'tan Özkent'e kadar uzanan bütün müstahkem şehirler Özbekler'in eline geçti. Ebülhayr Han'ın başşehri Sıgnak'tı. Onun yönetiminde önemli başarılar elde eden Özbekler bir süre sonra Moğol asıllı Oyratlar'ın saldırıları ile güç duruma düştüler ve prestij kaybına uğradılar. Ebülhayr Han'ın iç siyasetteki hataları da buna eklenince Özbekler'in bir bölümü ana kitleden ayrılıp Moğolistan Hanı İsen Buga Han'ın yanına göç etti. Bu topluluk daha sonra Kazaklar'ı oluşturdu.

Ebülhayr Han'ın ölümünün ardından meydana gelen karışık ortam Özbek boylarının çeşitli yerlere dağılmasına yol açtı. Bunları tekrar birleştirme faaliyeti Şeybânî Han'ın öncülüğünde XVI. yüzyılın başında gerçekleşti. Deşt-i Kıpçak'tan göç eden Özbekler'in farklı sülâleleri Türkistan topraklarında XVI. yüzyılda iki hanlık oluşturdu. Bunlardan biri, genellikle isimlendirildiği üzere Şeybânîler ve Astrahanlılar'ın hüküm sürdüğü Buhara Hanlığı (1500-1785), daha sonra Mangıtlar'ın yönetimi üstlendiği Buhara Emirliği (1785-1920), ikincisi Yâdigâroğulları ile Kongrat hânedanlarının yönetiminde bulunduğu Hıve Hanlığı'dır (1512-1920). Bu Özbek hanlıklarına XVIII. yüzyılda Hokand Hanlığı da eklendi (1710-1876).

XVI. yüzyılda İran'daki Safevî Devleti ile Mâverâünnehir'deki Buhara Özbek Hanlığı arasında çetin savaşlar meydana geldi. Safevî Devleti'ne karşı olma olgusu Osmanlı Devleti ile Buhara Özbek Hanlığı arasında iyi ilişkiler kurulmasını sağladı. İlişkiler özellikle XVI. yüzyılın ortalarına doğru daha da sıkı hale geldi. Osmanlılar'ın Özbekler'e silâh ve askerî malzeme yardımında bulunduğu bilinmektedir. 1578-1590 Osmanlı-Safevî mücadelesi esnasındaki Osmanlı-Özbek ilişkileri daha da gelişti ve siyasî bir ittifak meydana geldi. Ancak Horasan için yapılan mücadeleler hem Safevîler hem Özbekler için ekonomik sıkıntıların yaşanmasına sebep oldu. XVI. yüzyılda Türkistan ile Osmanlı Devleti arasındaki kültürel iletişim Rusya ve Safevî Devleti'nin bölgedeki varlığı ve yapılanması sonucu önemli ölçüde zedelenmişti. Buna rağmen hac kabilelerinin İstanbul'u ziyaretleri ve hacıların misafir edildiği Özbek tekkelerinin Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetleri kültürel ve siyasal açıdan önemli sonuçlar ortaya çıkardı.

Mâverâünnehir'de Nakşibendî tarikatı mensuplarıyla hükümdarların sıkı ilişkiler kurdukları uzun dönemler yaşandı. Ubeydullah Han, Abdülaziz Han ve II. Abdullah Han politik alanda önemli ölçüde dinî çevrelerden etkilendi. Buhara, Hîve ve Hokand gibi Türkistan şehirleri tasavvufî birer merkez olma özelliklerini uzun süre devam ettirdi. XVI. yüzyılın sonlarına ait bir Osmanlı kaynağında Özbekler'in menşei ve ortaya çıkışları üzerinde bilgi verildikten sonra Abdullah Han zamanında yapılan fütuhât sonucu Semerkant, Taşkent, Belh, Bedaşan ve Horasan'ın Özbekler'in kontrolüne geçtiği belirtilir. Eserin kaleme alındığı sırada Özbek sultanlarının seksen beş yıldır Mâverâünnehir ve Türkistan'da hüküm sürmekte olduklarına temas edilir (Seyfi Çelebi, s. 123-133).

XVI. yüzyılda kara ticaret yollarının öneminin büyük ölçüde kaybolmasına rağmen Özbekler'in kontrolündeki kesimde Buhara ticaret açısından önemli bir bölgeydi ve en eski zamanlardan itibaren bir ticaret merkezi olarak tanınmıştı. Hem Buhara'nın konumu hem de Buharalılar'ın ticarete olan düşkünlükleri sebebiyle şehrin bu ileri seviyeye ulaştığı anlaşılmaktadır. Burasının Afganistan, Hindistan, İran, Hîve, Türkmen Bozkırı ve Rusya ile önemli ölçüde ticarî ilişkileri vardı.

XVII. yüzyılın başında Buhara'da sülâle değişikliği meydana geldi, Astrahanlılar sülâlesi iş başına geçti ve bu sülâle mensupları 1785 yılına kadar Buhara Hanlığı'nın

başında bulundu. Buhara Özbekleri'nin Safevîler'le mücadelesindeki şiddetli çatışmalar XVII. yüzyılda yerini daha sakin ilişkilere bıraktı. Mangır hânedanlığının resmî yönetim süreci Şah Murad ile (1785-1800) başladı. Mangır, Mâverâünnehir'in Timurular'dan beri Cengiz soyundan olmayan ilk hânedanıydı. Özbek hanlarının kabile köklerinin Cengiz soyuna uydurulmasına artık gerek duyulmuyordu. Buhara'daki Mangır yöneticileri unvanlarını Türk-Moğol geleneğinden İslâm geleneğine dönüştürerek han yerine emîr unvanını kullandılar ve bazı alanlarda önceki yönetimden bir ölçüde daha başarılı duruma geldiler. Merkezî idare Özbek kabile reislerinin yetkilerinin bir ölçüde de olsa kısıtlanmasıyla kuruldu.

Hîve Hanlığı ise Buhara'dan farklı bir şekilde varlığını sürdürdü. Hârizm bölgesini denetimleri altına alan Yâdigârşuulları özellikle bu topraklarda yaşayan Türkmenler'le iç mücadelelere giriştiler. Ticaret yollarında güvenliğin sağlanamaması, bölgede meydana gelen üretimle ilgili sıkıntılar Buhara'ya göre daha güçsüz bir hanlığın ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu zayıflık siyasî ve askerî alanda da kendini gösterdi. Ancak önemli bir tarih kitabı olan *Şecere-i Türk*'ü bizzat kaleme alacak kadar kültürel alanda mühim bir isim olan Ebûlgazi Bahadır Han ile Anuşê (Enûşe) Han zamanında Buhara ile savaşlarda Hîve Hanlığı başarılar elde etti. Hârizm'de Özbekler askerî ve siyasî güç olarak iktidarlarını sürdürdüler. Ziraatta ve hayvancılıkta Türkmenler ön plandaydı. Bunların dışında Özbekler'in Deşt-i Kıpçak'a göç etmesinden çok önce Türkleşmiş, Türkmenler'in dışında kalabalık bir Türk unsuru daha varlığını sürdürmekteydi; bunlar Sart olarak adlandırılıyordu. İran medeniyeti etkisi altında bulunan bu şehirli ahali iktisadî ve medenî hayata tesir eder konumdaydı ve Buhara'da bulunuyordu. Ayrıca Aral denizi civarında Karakalpaklar vardı. Hîve'nin nüfusu XIX. yüzyılda 700.000 olarak tahmin edilir. Bunun 40.000'ini Özbekler oluşturuyordu. Rus istilâsı öncesi Kongratlar'ın yönetimindeki Hîve'de XIX. yüzyılın ilk yarısında sulama sisteminin yaygınlaşmış olması, Özbekler'in giderek daha geniş ölçüde yerleşik konuma geçmeleri sonucunu ortaya çıkardı. Bunlara rağmen hanlık hâlâ insan ve maddî kaynak sıkıntısı çekmekteydi. Bu arada Hîve Hanlığı Mâverâünnehir'e, Horasan'a, Kazaklar'a ve Türkmen kabilelerine akınlar düzenliyordu. 1855'te Hîve ordusu Horasan'da Serahs yakınındaki Teke Türkmenleri'ne yenildi ve

Muhammed Emin Han savaşta öldürüldü. Bu Türkmen isyanı Hârizm'de 1867 yılına kadar sürdü. Hanlık ekonomik ve siyasal açıdan zayıfladı, yüzyılın başında sulanan arazilerin çoğu harap oldu ve hanlık güneyde Türkmen kabileleri üzerindeki denetimini kaybetti. Bu durum Rusya ile fiilî olarak savaşın başlaması olayı ile çakıştı.

Hokand Hanlığı, Özbekler'in Ming boyundan Şâhrûh Bey tarafından kuruldu. Önemli şehirlerinin bulunduğu alan tahminen 750.000 nüfusa sahip olan ve Mergilân, Endican, Hokand, Namangan şehirlerinin bulunduğu Fergana vadisiydi. Hokand şehri de o sırada kalabalık nüfusa sahip olup 600 camisi, on beş medresesi ve mekteplerinde öğrenim gören çok sayıda öğrencisi vardı. Şehirde Sartlar'ın yanında Kıpçak, Kırgız ve Karakalpaklar da yaşamaktaydı. XIX. yüzyıldaki hükümdarlarının yayılma hedefleri olarak Ura-Tepe, Hucend, Uş, Taşkent ve Türkistan'ın diğer vilâyetleri görülmekteydi. Hanlığın Ura-Tepe ve Hucend vilâyetleri üzerindeki emelleri Buhara Emirliği'nin menfaatleriyle çatışmıştır.

Rus-İngiliz rekabeti Rusya'nın Orta Asya'daki yayılışının ana çizgilerini ortaya koydu. Rusya'nın jeostratejik öncelikleri Orta Asya'daki politikasının askerî yönünü de belirledi. Orta Asya'nın işgali 1860-1884 yılları arasındaki seferlerin sonucunda tamamlandı. 1860 yılından itibaren Ruslar, Hazar'ın doğusundaki bozkır ve yarı çöl alanları istilâ ederek Seyhun, Çu nehri ve Isık Gölü'ne ele geçirip Aral denizine kadar bölgeleri elde etmişlerdi. Hanlıklara karşı resmî bir tavırla Rus ilerlemesi 1865'te başladı. General Çernayev kumandasındaki ordunun hücumu ile başlayan faaliyetler neticesinde Hokand Hanlığı'nın elinde Fergana vadisiyle sınırlı topraklar kaldı. Bu arada Taşkent Ruslar tarafından ele geçirildi. 1868'de Buhara Emirliği'nin Rusya himayesine girmesi gerçekleşti. 1873'te Hîve Rus birlikleri tarafından zaptedildi. 1876'da Hokand Ruslar'ın eline geçti. 1879'da Göktepe'de Ruslar, Türkmenler önünde başarısızlığa uğradıysa da 1884'te Türkmenler de kontrol altına alındı. Türk hanlıklarının kendi aralarındaki çıkar çatışmaları, eğitim ve teknolojiye geri durumda olmaları yanında dış siyasette etkilerinin bulunmaması sebebiyle Türkistan'ın işgali milletlerarası alanda tepki uyandırmadı.

XIX. yüzyılda Ruslar bölgede yeni şehirler kurdular. Bu şehirlerin kuruluşu Ruslar'ın koloni idaresini kolaylaştırma amacını güdüyordu. Demiryolu politikası da bölgede Ruslar'ın güç dengesini koruyucu bir

rol oynadı. Rusya, Hokand Hanlığı'nın varlığına 1876'da son vermiş olmasına rağmen Buhara ve Hıve'nin küçük bir toprak parçası olarak kalmasına müsaade etti. Hıve'de 1920'de hanlığın kaldırılmasından sonra 1924 yılına kadar sürecek olan Hârizm Halk Cumhuriyeti kuruldu.

XX. yüzyılın başında Türkistan halkının içinden çıkan ve onu çağdaşlaştırmayı hedef alan Cedîdçilik bu dönemin önemli bir akımıdır. Münevver Kârî, Mahmud Hoca Behbûdî, Sadreddin Aynî gibi isimlerin önderliğinde faaliyetlerini sürdüren Cedîdçiler, Gaspıralı İsmâil'den etkilenmişlerdi. Rusya'nın bölgedeki hâkimiyetine karşı çeşitli ayaklanmalar düzenleyen halk meşhur Basmacı Hareketi'ni de gerçekleştirdi. Enver Paşa'nın 1922'de ölümü Buhara'daki kurtuluş hareketine önemli bir darbe vurdu. Basmacı Hareketi'ne Buhara ve Fergana bölgelerinden büyük oranda katılımlar oldu. Bu oluşuma aşiret liderleri, aksakallar, din adamları, rahzenler, Cedîd önderleri ve Enver Paşa'yı izleyen bazı Türk subayları liderlik yapmıştı. Bolşevik İhtilâli'nin ve Rus iç savaşının ihtiraslı yıllarında Taşkent, Türkistan'daki siyasî hareketliliğin odak noktası oldu. 1924'te Taşkent, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başşehri olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin bir parçası haline geldi. 1924-1926 yılları arasında Türkistan'da sınırları yaygın bir şekilde oluşturulan Özbek ve Türkmen cumhuriyetleri, Tacik ve Kırgız Özerk cumhuriyetleri ile Karakalpak özerk vilâyeti meydana getirildi. Amuderya, Siriderya, eski Türkistan topraklarından Semerkant ve Fergana ile Buhara ve Hıve'nin bir kısmını ihtiva eden Özbek Cumhuriyeti 27 Ekim 1924'te kurulmuştu. Bu cumhuriyet 1929'a kadar Tacikistan'ı da içinde bulundurdu. Aynı yıl Tacikistan, Sovyet Cumhuriyeti statüsü elde etti; Karakalpakistan da 1936 yılında Özbek Cumhuriyeti ile birleştirildi. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde ise Özbekistan 1991 yılında bağımsızlığını ilân etti.

Bugün Özbekler, Özbekistan nüfusunun % 80'ini oluşturur. Bunun dışında Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ile Afganistan'ın kuzeyi, Çin toprakları ve Rusya Federasyonu içinde de Özbekler yaşamaktadır. Özbek Türkçesi içinde çeşitli farklılıklara rastlanırsa da edebî olarak Taşkent ağızı esas alınmıştır. Özbekistan topraklarında 1929 yılına kadar Arap alfabesi, daha sonra Latin alfabesi, 1940 yılından itibaren ise Kiril harflerinin kullanılmasına devam edilmiştir. Özbekistan Cumhuriyeti

Yüksek Meclisi 1993'te Latin harflerine dayanan alfabenin temel kurallarını onaylayarak bu konuda önemli bir adım atmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Seyfi Çelebi, *L'ouvrage de Seyfi Çelebi: Historien ottoman du XVIe siècle* (nşr ve trc. J. Matuz), Paris 1968, s. 123-133; A. A. Semenov, "Şeybani Han i Zavoevanie im İmperii Timuridov", *Materiali Po İstorii Tacikov i Uzbekov Sredney Azii*, Stalinabad 1954, XII, 39-83; a.mlf. v.dğr., *İstoriya Uzbekskoy SSR*, Taşkent 1955; M. Holdsworth, *Turkestan in the Nineteenth Century*, Oxford 1959; Mustafa Kafalı, "Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusu", *Atsız Armağanı*, İstanbul 1976, s. 295-306; a.mlf., "Cuci Sülalesi ve Şu'beleri", *TED*, sy. 1 (1970), s. 194-205; M. Broxup, *Basmacılar* (trc. Yuluğ Tekin Kurat), Ankara 1984; A. Burton, *Bukharan Trade: 1558-1718*, Bloomington 1993; İsmail Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, Ankara 1994; Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Ankara 1995, tür.yer.; Shirin Akiner, *Sovyet Müslümanları* (trc. Tufan Buzpınar - Ahmet Mutu), İstanbul 1995, tür.yer.; Mehmet Alpargu, *Onaltıncı Yüzyılda Özbek Hanlıkları*, Ankara 1995; a.mlf., "Türkistan Hanlıkları", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, VIII, 557-605; Abdullah Gündoğdu, *Hıve Hanlığı Tarihi, Yedigâr Şibanîleri Devri: 1512-1740* (doktora tezi, 1995), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; S. Soucek, *A History of Inner Asia*, Cambridge 2000, tür.yer.; C. Poujol, *Dictionnaire de l'Asie Centrale*, Paris 2001, tür.yer.; Abuzeytova v.dğr., *İstoria Kazahstana i Sentralnoy Azii*, Almatı 2001; Mansura Haidar, *Central Asia in the Sixteenth Century*, New Delhi 2002; *İstoriya Sredney Azii*, Moskva 2003; Rafis Abazov, *Historical Dictionary of Kyrgyzstan*, Oxford 2004; Mustafa Budak, "Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetlerinin Başlaması", *Avrasya Etüdleri*, II/4, Ankara 1995, s. 79-86; Remzi Kılıç, "Osmanlı-Özbek Siyasi İlişkileri (1530-1555)", *TK*, XXXVII/ 437 (1999), s. 523-534.

MEHMET ALPARGU

ÖZBEKLER TEKKESİ

İstanbul Kadırga'da
Orta Asya'dan gelen dervişlerin
barınması için inşa edilen
Nakşibendî tekkesi.

Kadırga'da Küçük Ayasofya mahallesinde Şehid Mehmet Paşa Yokuşu'nda Sokullu Külliyesi'nin yanında bulunan Nakşibendiyye'ye bağlı tekke Orta Asya'dan gelen Nakşî dervişleri için 1104'te (1692-93) İstanbul Defterdarı İsmâil Efendi tarafından kurulmuştur. Özbek kökenli şeyhlerin Osmanlı Devleti ile Orta Asya hanlıkları arasındaki ilişkilerde oynadıkları önemli rollerden dolayı İstanbul'daki Özbek tekkelere içinde en önemlisi sayılmaktadır. Kaynaklara Buhara Tekkesi, Buhârî Tekkesi adlarıyla da geçen tesisin vakfiyesinden dışında altı adet oda, şeyh odası

önünde bir sofa, etrafında bahçesi olan bir mescid, abdesthane, üç adet helâ ve avlu, içeride bir oda, karşısında yarım sofalı bir oda ve iki oda ortasında bir sofa, meyve ağaçları olan bahçe, bir hamam ve bir kâgir mahzenden oluştuğu anlaşılmaktadır. II. Abdülhamid'in emriyle 1305'te (1887-88) yenilenmiş, bugünkü mescid-tevhidhâne bölümü de Buhara Hanlığı'nın ileri gelen devlet adamlarından Astankul Bey tarafından 1900'de inşa ettirilmiştir. Tekkelerin 1925'te kapatılmasının ardından Buhara Tekkesi Türkistan Gençler Birliği, Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği, Türkistanlılar Talebe Yurdu gibi kurumları bünyesinde barındırmış, harem dairesinde son şeyh Abdurrahman Efendi (ö. 1953) ailesiyle ikamete devam etmiştir. Daha sonra harem bölümü yanmış, işlevsiz ve bakımsız kalan mescid-tevhidhâne de diğer bir yangında harap olmuştur.

Osmanlı sultanları, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren tekkenin şeyhlerini Osmanlı Devleti ile Orta Asya'daki hanlıklar arasında elçi olarak görevlendirmişlerdir. Meselâ XVIII. yüzyılda Şeyh Yahyâ Efendi'nin, XIX. yüzyıl ortalarında Şeyh Mehmed Efendi'nin resmî temasları zikredilebilir. Buhara Emirliği'nden İstanbul'a gelen birçok önemli kişinin burada konakladığına bakılırsa tekkenin Orta Asya'da da aynı şekilde telakki edildiği söylenebilir.

Alman şarkiyatçısı M. Hartmann'ın Çağatay dili ve kültürü üzerine yayımladığı eserlerinde yer alan bilgilerin önemli bir kısmını bu tekkenin derlemiş olması, öte yandan tekke şeyhlerinden Süleyman Efendi'nin XIX. yüzyıl sonlarında bir Çağatayca-Osmanlıca sözlük yayımlaması, Ahmed Yesevî'nin şiirlerini Türkiye Türkçesi'ne aktarması tekkenin Orta Asya ve Osmanlı kültürleri arasındaki iletişimde oynadığı önemli rolü gösterir. Süleyman Efendi ayrıca II. Abdülhamid'in panislâmist politikası çerçevesinde çeşitli görevlerle Hindistan, Afganistan ve Orta Asya'ya yollanmış, 1877'de Macaristan'ın Peşte şehrinde toplanan Turan Kongresi'ne padişah adına katılmıştır. Ayın günü cuma olan tekkede dokuz erkekle dört kadının ikamet ettiği Dahiliye Nezâreti'nin rûmî 1301 (1885-86) tarihli istatistik cetvellerinde belirtilmektedir.

Günümüze ulaşmayan kuzeydeki ahşap harem dairesi dışında kâgir olarak inşa edilen tekkenin diğer bölümleri ortak bir taban oluşturan zemin katın üzerinde birbirleriyle bağlantılı bağımsız kitleler halinde tasarlanmıştır. Zemin katın batısında Şehid Mehmetpaşa Yokuşu üzerinde orta-